

بسم الله الرحمن الرحيم

نقش زنان در رشد معنوی همسر با الگو گیری از واقعه ی کربلا از دیدگاه آیت الله جوادی آملی

آمنه مظفری پور سی سخت^۱

چکیده

زنان در خانواده می توانند نقش زیادی در پرورش یا تضعیف ایمان همسر خود ایفا کنند و این تحقیق در پی این بود که نقش زنان در رشد معنوی همسر را با الگو گیری از واقعه کربلا و به روش توصیفی، تحلیلی و کتابخانه ای بررسی کند. گاه نفس انسان به خاطر فرو رفتن در غفلت نمی تواند راه صحیح را به خوبی تشخیص دهد به همین دلیل همواره وجود متذکری در درون یا بیرون می تواند در پیدا کردن راه صحیح موثر باشد، در این راستا زن خانواده می تواند برای تقویت ایمان همسر با استفاده از راه حل هایی، بر رفتار و ایمان همسر خود موثر واقع شود، راه هایی از جمله: صبر، تعامل نیکو، نصیحت و انداز به موقع و با زبانی خوش، همان طور که در واقعه ی کربلا نیز زنان بزرگواری هم چون ام وهب، ام خلف، ام عمر و همسر زهیر بر رشد معنوی همسران خود موثر بودند و با استفاده از راه های ذکر شده توانستند همسران خود را در رسیدن به سعادت شهادت و در رکاب امام بودن، یاری کنند. بنابراین عملکرد صحیح این زنان می تواند به عنوان الگوهای برای استفاده ی زنان واقع شود.

کلید واژه: نقش زن، رشد معنوی همسر، همسر، واقعه کربلا.

سطح ۲، مدرسه علمیه حضرت معصومه (س) سی سخت، amenm421@gmail.com

در ادبیات دینی ما تشکیل خانواده یکی از مهم ترین نهادهای اجتماعی است به طوری که توصیه های فراوانی به تشکیل این نهاد مهم شده است، پیامبر(ص): «ما بناء فی الاسلام احب الی الله عزوجل من التزویج؛ هیچ بنایی در اسلام نزد خداوند دوست داشتنی از ازدواج نیست» (حر عاملی، ۱۱۰۴، ص ۳). هم چنین در جای دیگر از ازدواج به عنوان یکی از عوامل حفظ شخصیت دینی یاد می شود؛ پیامبر(ص): «من تزوج احرز نصف دینه فلیتق الله فی النصف الباقی؛ هر کس ازدواج کند نصف دینش را حفظ کرده پس در نیمه ی دیگر تقوای الهی پیشه کند» (مجلسی، ۱۴۰۳ ه.ق، ص ۲۱۹). به همین دلیل است که خانواده را به عنوان زمینه ساز شکل گیری بنیان های شخصیت انسانی دانسته به طوری که نقش زیادی در تعادل روحی و روانی ایفا می کند. یکی از اصلی ترین پایه های بنیان خانواده، زن خانواده است که نقش زیادی در حفظ آرامش و کانون گرم خانواده دارد.

در متون تاریخ دینی ما شیعیان نام بزرگ زنانی ذکر شده که به خاطر بصیرت و سیره عملی خاص و متناسب با زمان زندگی شان نامشان برای همیشه در تاریخ ثبت گردیده است. از این رو سیره ی عملی آنان می تواند سرمشقی برای سایر انسان ها و مخصوصا زنان باشد تا در سایه ی الگوگیری از آنان به ویژه در بزنگاه زندگی با عملکرد مناسب خود بتوانند زندگی مورد رضایت دین و شریعت داشته باشند. در سیره ی زندگی این بزرگ زنان مقالات و نوشتارهایی ارزشمند پدید آمده است، مقالاتی در حیطه هایی از جمله نقش زنان در قیام کربلا، سیره زندگی حضرت مریم، زینب(س) و... پدید آمده اما در هیچ کدام الگوگیری از عملکرد زنانی که در تصمیم گیری های حساس و سرنوشت ساز همسر خود نقشی موثر و تاریخی ایفا کند، پرداخته نشده است. یکی از این بزنگاه های حساس که در تاریخ ثبت شد نقش زنانی است که در واقعه ی کربلا با تاثیر گذاری مثبت و به موقع بر همسرانشان باعث شدند در آن صحنه ی حساس، ورق سرنوشت همسرانشان از قرار گرفتن در جبهه ی باطل به دفاع از خط ولایت به کلی عوض شود، زنانی که نامشان برای همیشه در تاریخ ثبت شد اما متأسفانه در مجالس و نشست ها کمتر به آن پرداخته می شود به همین دلیل در این مقاله بنای ما بر این است که نقش زنان در رشد و تعالی معنوی همسر، با الگو گیری از واقعه ی کربلا بررسی شود تا در پرتو فرهنگ سازی و الگودهی مثبت بتوان جامعه ای صالح و ولایت مدار داشت.

مفهوم شناسی:

- ۱- زن: از نظر لغوی یعنی مادینه ی انسان، بشر ماده، مقابل مرد، همسر مرد (معین، ۱۳۸۶، ص ۷۸۸).
- ۲- همسر: شریک زندگی، هر یک از زن و شوهر، هم سخن، رفیق راه؛ همسری: برابری، مساوات، زناشویی و ازدواج (دهخدا، همان، ص ۹۸۶-۹۸۸)
- ۳- الگو: طرح، نمونه (معین، همان، ص ۱۸۸). الگو معادل عربی آن اُسوه است و معادل انگلیسی آن Sample یا Example به معنای چیزی است که برای اقتدا به آن و پیروی از آن گزینش می شود. فراهیدی می گوید: «فلان یتاسی بفلان»: به این معنی است که فلانی به فلانی تاسی نمود یعنی فلانی را الگوی خود می بیند و به او اقتدا می نماید و حالات خود را همانند وی می نماید (امامی، ۱۳۹۵، شماره ۲۳، ص ۸۱) بنابراین الگوگیری یعنی ملاک قرار دادن یک شخص یا رفتار او به عنوان الگو و نمونه ای برای عمل کردن.
- ۴- رشد: به معنی تمیز نیک و بد، استقامت بر راه حق و پایداری در آن، رشد کردن، نمو کردن، هدایت شده است و در شرع هم عبارت است از سلوک راه راست یعنی صلاح راه دین و اصلاح مال (دهخدا، بی تا، ص ۱۴۳۸). هم چنین از نظر اصطلاحی در قرآن به تمام حوزه های شناخت، عواطف و رفتار انسانی رشد گفته می شود و انسان رشد یافته انسانی است که دارای کمال عقلی و جهت گیری الهی در عواطف و تبعیت از دین خدا در سلوک و رفتار باشد (دیالمه، برادران، ۱۳۸۹، ص ۶۲)
- ۵- معنوی: عبارت است از امور باطنی، حقیقی، مقابل امور مادی، ظاهری، صوری؛ مقامات معنوی: درجات عالم باطن، مقامات عرفانی (عمید، ۱۳۹۴، ص ۱۱۰۵). و در اصطلاح معنویت یعنی: قابلیت و گرایشی که برای هر فرد فطری و منحصر به فرد می باشد. این گرایش معنوی افراد را به سوی معرفت، عشق، معنا، آرامش، تعالی، پیوند، شفقت، خوبی و یکپارچگی سوق می دهد (www.alzahra-ghave.kowsarblog.ir).
- تعریف رشد معنوی: فرآیند یا حالتی درونی که فرد نسبت به امور معنوی و ماورایی نزدیکی و قرابت کسب می کند به طوی که ایده ها و آداب غلط را در خود ریشه کن می نماید.

ضرورت الگوگیری در تربیت دینی

یکی از روش های موثر در تبلیغ و تربیت اسلامی، روش ارائه ی الگو یا اسوه است که در همه ی نظام های تربیتی و سیستم های تبلیغی، چه توحیدی و چه الحادی، چه آخرت گرا و معنویت مدار و چه دنیا گرا و سکولار جایگاه ویژه ای دارد. قرآن کریم هم نیاز انسان به الگو و سرمشق را در زندگی تاکید کرده و الگوها و سرمشق

هایی در همه زمینه ها برای مومنان معرفی می کند. چنان چه در سوره احزاب می فرماید: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا (۲۱)» مسلماً برای شما در زندگی رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) سرمشق نیکویی است، برای آنها که امید به رحمت خدا و روز رستخیز دارند. هم چنین قرآن کریم همه ی ابعاد روش تربیت بر اساس الگو را در نظر گرفته و در بیانات روشن گرش به کرات، اسوه ها و نمونه های وارسته و فرهیخته را در قالب قصه های زیبای قرآنی یاد آوری می کند تا انسان ها بتوانند در مواضع مختلف زندگی آنان را سرمشق قرار داده و با نهادینه کردن ویژگی های مثبت آن اشخاص در زندگی خود بتوانند به کمال حقیقی انسانی دست یابند. بنابراین برای تشویق و دست یابی به کمالات والای انسانی وجود اسوه یا الگو اهمیت زیادی در زندگی انسان دارد به همین دلیل در این مقاله از روش ارائه ی الگو در موضوع مورد بحث استفاده می گردد.

اهمیت رشد معنوی و عوامل آن

یکی از خواسته های هر فردی داشتن خاطری آرام و آسوده است و این امر محقق نمی شود مگر با رشد معنوی فرد، زیرا انسان هر چه درخواست های مادی نفس را اجابت می کند، تشنگی او در این امور افزایش می یابد زیرا نفس انسان سیری ناپذیر بوده و به هر لذت مادی که دست می یابد به تدریج لذتی بزرگ تر از آن را تمنا می کند به همین دلیل انسان، تنها زمانی که بتواند به رشد معنوی خویش دست یابد می تواند به آرامش و نشاط حقیقی روح برسد چنان چه بسیاری از مکاتب مادی گرایی نه تنها به نتیجه ای نرسیده اند بلکه به پوچی نیز رسیده اند چنان چه که روزانه اخبار خودکشی، افسردگی و سایر عواقب ناشی از مادی گرایی به گوش می رسد. بنابراین بهترین راه برای به دست آوردن آرامش، رضایت خاطر و نشاط حقیقی در گرو رشد معنوی انسان و پیوند او با خدای خویش است زیرا زمانی که رابطه ی انسان با پروردگار به درستی برقرار شود ساید امور او نیز سامان می گیرد. به طور کلی عواملی در به دست آوردن رشد معنوی موثر هستند از جمله:

۱- تفکر: اولین قدم برای رسیدن به رشد معنوی تفکر است. تفکر و عبرت گرفتن از تاریخ و پدیده های هستی، نوعی عبادت بلکه طبق روایات بالاتر از عبادت است تا جایی که امام صادق (ع) می فرماید: «یک ساعت فکر کردن در امور عالم از هفتاد سال عبادت بهتر است؛ همانا صاحبان لب و عقل چنین حقیقت مهمی را متذکر خواهند شد». هم چنین یکی از آموزه های قرآن کریم دعوت به تفکر است؛ مانند تفکر در مخلوقات خدا برای پی بردن به راز آفرینش ان ها، تفکر در احوال و اعمال خود برای انجام دادن وظیفه، تفکر در تاریخ و زندگی اقوام گذشته برای شناخت سنت ها و قوانینی که خداوند برای زندگی جوامع بشری قرار داده است. پس تفکر یکی از عوامل مهم برای رشد انسان به قله های کمال است. علامه طباطبایی می فرماید: «قرآن بیش از سیصد مرتبه،

انسان را به تفکر، تذکر و تعقل دعوت کرده است». قرآن در باب تفکر از تعبیر مختلفی در این زمینه استفاده می کند از جمله: «افلا تعقلون»، «افلا یتدبرون»، «افلا تتفکرون» و «افلا تذکرون» (رضایی بیرجندی، ۱۳۹۵، ص ۱۱۶-۱۱۷)

۲-ایمان: ایمان یک کیفیت و حالت درونی نفس است که در قرآن در مقابل کفر قرار می گیرد. حالت درونی که برای انسان آرامش و امنیت به دنبال دارد. قرآن کریم در آیه ی ۲۸ سوره ی رعد می فرماید: «آنان که ایمان آوردند و دل هایشان به یاد خدا آرامش می یابد. آگاه باشید که دله ها به یاد خدا آرامش می یابد». هم چنین یکی از تعبیری که در قرآن برای دارندگان ایمان به کار رفته این است که «کسانی که ایمان آوردند، در راه خدا می جنگند و کسانی که کافر شدند در راه طاغوت می جنگند» (نساء: ۷۶).

۳-ترک زشتی ها و انجام خوبی ها: یکی از دیگر مراحل رشد ترک گناهان و پلیدی ها و انجام اعمال نیک است زیرا تا زمانی که انسان زشتی ها را ترک نکند امیدی به تقرب معنوی او نیست. در مرحله ی بعد که زشتی ها ترک می شوند انجام نیکي ها قرار دارد زیرا شرط پیشرفت و رشد چیزی نیست جز عمل و مراقبت که نباید از آن چشم پوشید چنان چه خداوند متعال می فرماید: «ان الحسنات یذهبن السيئات؛ همانا نیکي ها بدی ها را از بین می برد» (هود: ۱۱۴).

نقش زنان در خانواده

خانواده، اولین اجتماعی که هر فرد بودن در آن را تجربه کرده و روابط عمیق عاطفی و همبستگی را تجربه می کند بنابراین شکل گیری غالب شخصیت انسان برای اولین بار در خانواده اتفاق می افتد. این اجتماع از دو رکن اصلی و مهم زن و مرد خانواده تشکیل شده است که اگر هر کدام از این ارکان به نحوی وجودشان حذف یا کم رنگ شود، سلامت و دوام این اجتماع مهم می تواند به خطر افتد. اسلام جایگاه و نقش ویژه ی زنان را آن گونه که حق آن هست تبیین کرد، آن جا که پیامبر رحمت (ص) در صدر اسلام با زنان بیعت می کند و قرآن کریم در فتح مکه، پیامبر (ص) را به گرفتن بیعت از زنان در صورت تمایل آنان فراخوانده است و نکته ی جالب آن است که با وجود آن که بیعت به معنای تعهد و همکاری و تبعیت از حاکم اسلامی، ماهیتی سیاسی و اجتماعی دارد، در مورد زنان بیشتر رنگ و بوی اخلاقی و خانوادگی به خود گرفته است و زنان متعهد شده اند که برای خدا شریک قرار ندهند، خود را به دزدی و زنا آلوده نکنند، فرزند کشی نکنند، فرزند دیگران را به شوهران خود نسبت ندهند و در کارهای خیر با پیامبر (ص) مخالفت نکنند. در این جا دو نکته جلب توجه می

پس چه نیکوست که سایر زنان هم مشوق خوبی برای فعالیت های مثبت دنیوی و اخروی همسر خود باشند.

۲. **رفع غفلت با نصیحت و انداز همسر:** همان طور که ذکر شد گاه نفس انسان به خاطر فرو رفتن در غفلت نیازمند متذکری است که او را از گرداب غفلت بیرون بیاورد همان طور که همسر حبیب بن مظاهر و زهیر بن قین بجلیبه نحو خیلی زیبا این نقش را در ایمان همسرانشان ایفا کردند و در مورد زهیر حتی کار تا جایی می رسد که او هم سپاه دشمن را نصیحت می کند که دست از دشمنی با فرزند پیامبر بردارند، تا آن جا که حتی در شب عاشورا نیز به امام خویش عرضه می دارد که اگر هزار بار هم کشته شوم و زنده گردم هرگز دست از یاری پسر پیغمبر خدا بر نمی دارم و در مورد جناب حبیب بن مظاهر گرچه ایشان در مقام تقیه تظاهر می کرد به این که توانایی یاری امام حسین(ع) را ندارد ولی در حقیقت همسرش نیز در آن جا که در پاسخ به سرزنش او می پردازد بیانگر این است که ایشان نیز نقش خود را به عنوان یک همسر متدین و با اخلاص در رفع غفلت احتمالی شوهر خود به خوبی ایفا نمود چنان چه بعد از سخنانش، جناب حبیب بن مظاهر که میزان والای ایمان و معرفت همسر خود را درک می کند برای او از قصدش برای یاری امام می گوید.

۳. **صبر در مقابل خواسته های زود گذر دنیا:** زنان دارای روحیات لطیفی هستند و مسائل عاطفی به خصوص جریانی هم چون واقعه ی کربلا برایشان تحمل ناپذیر است، علاوه بر آن که شهادت همسران و فرزندانشان ممکن بود بی سرپرست شوند اما زنان حاضر در کربلا با وجود شهادت عزیزانشان نه تنها خود پایدار و محکم ایستادند بلکه دیگران را نیز دلداری می دادند. آنان می دانستند امام، دارای تعدادیاران انگشت شماریاست و شهادت همسرانشان در رکاب امام امری قطعی بود بنابراین می توانستند به خاطر تمایلات نفسانی، همسرانشان را از رفتن به میدان جنگ منصرف کنند اما آنان اهداف بزرگتری را در ورای جنگ و شهادت می دیدند به همین خاطر اهداف و آرمان هایشان را فدای امور گذرا نکردند. چنان چه این زنان بزرگوار به ویژه أم عمرو بن جناده و أم خلف همسر مسلم بن عوسجه علاوه بر همسر، فرزندانشان را نیز به میدان جنگ و شهادت در رکاب امام تشویق کردند در حالی که از بی سرپرست شدن نمی ترسیدند.

۴. **ولایت مداری:** یکی از نکات بسیار والایی که به صورت مشترک در شیوه ی رفتاری این زنان بزرگوار به چشم می خورد ولایت مداری آنان است به طوری که ولایت مداری در زندگی، برای آنان به صورت

مهم ترین اصل و رکن بوده به طوری که دیگر مسائل زندگی در مقابل آن نه تنها برابری نکرده بلکه همه ی آن ها را باید فدای آن رکن کرد. بنابراین آن ها با همین روحیه و رکن اساسیو با عملکرد به موقعی که داشتند باعث سعادت ابدی همسران خود شدند. کدام سعادت در آن زمان خاص می توانست والاتر از جهاد در رکاب حجت الهی باشد؟ قیام توابین که بعد از قیام کربلا و به خاطرندامت عدم یاری امام صورت گرفت، گرچه دارای اجر و ثواب الهی بود اما از آن جا که هم زمانبا ندای هل من ناصر ینصرنی امام زمانشان نبود بدون تردید نمی توان جایگاهاین دو قیام و اجر و ثوابشان را در یک مرتبه ی مساویدانست. عاشورا هر روز در جریان است و هر روز صدای هل من ناصر ینصرنی امام زمان شنیده می شود و در هر دوره ی زمانی ندایی متناسب با آن زمان به گوش می رسد.چنان در این عصر کنونی که عصر تهاجم فرهنگی و جهانی سازی غربی است و دشمن از هر سو علیه فرهنگ دینی و اجتماعی و فروپاشی بنیان خانواده هدف گذاری کرده است، بر زنان و مادران مسئولیتی سنگین تر احساس می شود که در راستای حفظ کانون خانواده تلاش مضاعف داشته باشند. بنابراین زنان اجر و ثواب عظیمی را می توانند با خانه داری نیکو، پرورش فرزندان صالح و یاری همسرانشان در معنویت،نصیب خود کنند. چنان چه امام صادق (ع) می فرماید که اگر من در زمان امام مهدی بودم خدمت گزار او می شدم، پس شایسته است که افراد در هر جایگاهی که هستند، اعمالشان را به نیت خدمت گزاری به امامشان نیکو انجام دهند.

نتیجه

زن خانواده علاوه بر این که نقش پر رنگی در پرورش فرزندان صالح و مدیریت خانه دارد تاثیر به سزایی هم در رشد معنوی همسر ایفا می کند چنان چه در واقعه ی کربلا بزرگ زنانی هم چون ام وهب، همسر زهیر، ام خلف و ام عمرو بن جناده نیز در واقعه ی کربلا با تقویت روحیه معنوی همسرانشان به یاری امام زمانشان شتافتند. آنان نه تنها در این راه از هیچ چیزی دریغ نکردند بلکه با عملکرد به وقتشان توانستند همسرانشان را در رسیدن به سعادت ابدی یاری کنند. نکاتی که می توان از نوع عملکرد این بانوان بزرگوار برداشت کرد به این صورت است: صبر در مقابل خواسته های زود گذر دنیا، ولایت مداری، تعامل نیکو با همسر، تقویت روحیه و نصیحت و انداز همسر. بنابراین زنان می توانند با الگوبرداری از رفتارهای صحیح بزرگ زنانی که با عملکرد نیکو، نامشان در تاریخ ماندگار شد، در تقویت ایمان همسر موثر باشند. هم چنین در این عصر کنونی که عصر تهاجم فرهنگی و جهانی سازی غربی است و دشمن از هر سو علیه فرهنگ دینی و فروپاشی بنیان خانواده ها برنامه ریزی و هدف گذاری کرده است، بر زنان و مادران مسئولیتی سنگین تر احساس می شود که در راستای حفظ کانون خانواده تلاش مضاعف داشته باشند تا از این طریق بتوانند امام زمانشان را یاری کنند.

- (۱) قرآن کریم
- (۲) رساله حقوق امام سجاد(ع)، ترجمه راشدی، لطیف، ۱۳۸۶، ناشر شرکت چاپ و نشر بین الملل، چاپ سوم، تهران.
- (۳) برقی، ابوجعفر، بی تا، المحاسن، بی جا
- (۴) ابومخنف، ۱۳۹۸، مقتل الحسین، نشر مکتبه العامه، قم.
- (۵) ابن اثیر، عزالدین، بی تا، الکامل فی التاریخ، ج ۳، بی جا.
- (۶) ابن اثیر، عزالدین، بی تا، الکامل فی التاریخ، چاپ دار صادر، ج ۴، بیروت.
- (۷) ابن بابویه، شیخ صدوق، (۱۴۰۳ ق)، محقق علی اکبر، غفاری، معانی الاخبار، چاپ اول، ج ۱، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم.
- (۸) امامی، محمد، ۱۳۹۵، نقش الگو در تربیت اقتصادی فرزندان، نشریه آموزه های قرآنی، شماره ۲۳.
- (۹) امانی، حدیثه، ۱۳۹۰، علوم اجتماعی، نقش زن در آرامش خانواده، ش ۹.
- (۱۰) بلاذری، بی تا، انساب الاشراف للبلاذری، ج ۳، ناشر دارلتعارف، بیروت.
- (۱۱) حر عاملی، شیخ ابو جعفر، ۱۱۰۴، وسائل الشیعه - ط الاسلامیه، ج ۱۴، چاپ احیاء التراث العربی، بیروت.
- (۱۲) دهخدا، علی اکبر، بی تا، ناشر دیجیتالی: مرکز مدیریت رایانه ای قائمیه اصفهان، ناشر چاپی: سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور
- (۱۳) رضایی بیرجندی، علی، ۱۳۹۵، اولوالباب، ناشر موسسه بوستان کتاب، چاپ اول
- (۱۴) زیبایی نژاد، محمدرضا، ۱۳۹۳، تحلیلی بر مهمترین مسائل زن و خانواده در ایران، ناشر دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، چاپ اول.
- (۱۵) دیالمه، نیکو، برادران حقیر، مریم، فصل نامه پژوهش های علم و دین، مفهوم رشد و توسعه در دیدگاه اسلام و غرب ۱۳۸۹، شماره دوم.
- (۱۶) ساجدی، ابوالفضل، غلام حیدر، کوشا، ۱۳۹۴، تربیت اجتماعی و شاخص های آن، انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم، بی پا.
- (۱۷) سید بن طاووس، ۱۴۱۷ ه.ق، الملهوف علی قتلی الطفوف، محقق: فارس تبریزیان(الحسون)، مترجم: ناشر: دار الاسوه للطباعه و النشر، چاپ دوم.
- (۱۸) طبری، محمد بن جریر، بی تا، تاریخ الامم و الملوک، ج ۵، ناشر: دار التراث.
- (۱۹) کلینی، محمد بن اسحاق، محقق غفاری، علی اکبر، آخوندی، محمد، ۱۴۰۷ ق، کافی(ط - الاسلامیه)، چاپ چهارم، ج ۵، نشر دارالکتب الاسلامیه، تهران.
- (۲۰) گروهی از پژوهشگران زیر نظر علیرضا واسعی(پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی)، ۱۳۹۰، نگاهی نو به جریان عاشورا، ناشر موسسه بوستان کتاب، قم، چاپ هفتم.
- (۲۱) محدثی، جواد، ۱۳۸۳، فرهنگ عاشورا، نشر معروف، چاپ هفتم، قم.
- (۲۲) عمید، حسن، ۱۳۹۴، فرهنگ فارسی عمید، انتشارات امیر کبیر، چاپ چهل و یکم.
- (۲۳) محلاتی، ذبیح الله، بی تا، فرسان الهیجاء، ج ۱، ناشر مکتبه الحیدریه، مطبعه: شریعت.
- (۲۴) مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۲، برگزیده تفسیر نمونه، ج ۱، ناشر: دارالکتب الاسلامیه، چاپ سیزدهم، تهران.

- (۲۵) مجلسی، ۱۴۰۳ه.ق، بحارالانوار- ط مؤسسه الوفاء(العلامه المجلسی)، ج ۱۰۳، چاپ دوم.
- (۲۶) معین، محمد، ۱۳۸۶، فرهنگ معین(۲جلدی)، انتشارات ادنا، چاپ چهارم، پارس نوین.
- (۲۷) یزدی، اقدس، (۱۳۴۳)، اخلاق مادری در اسلام و فمینیسم، شماره سوم.
- (۲۸) www.alzahra-ghave.kowsarblog.ir